

Amadeusz Urbanik

ORCID: 0000-0003-3653-6731

Wyższa Szkoła Humanistyczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie

Tożsamość Łemków jako czynnik wpływający na skuteczność rzecznictwa i artykulacji interesów mniejszości ukraińskiej w Polsce

DOI: 10.19195/1643-0328.27.9

Słowa kluczowe: Łemkowie, mniejszości narodowe i etniczne, polityka etniczna

Wprowadzenie

Łemkowie, obok Karaimów, Romów i Tatarów, są jedną z czterech przewidzianych przepisami prawa mniejszości etnicznych zamieszkujących III Rzeczpospolitą. Istnienie tejże w przestrzeni społeczno-politycznej Polski, ze względu na złożoność tożsamości jej przedstawicieli, odgrywa niepoślednią rolę w funkcjonowaniu innej społeczności — Ukraińców. Niniejszy tekst, stanowiący część studiów nad polską polityką etniczną, jest próbą przybliżenia czytelnikom zagadnienia tożsamości Łemków jako czynnika wpływającego również na skuteczność artykulacji i rzecznictwa interesów mniejszości ukraińskiej w Polsce.

Proweniencja i cechy demograficzne współczesnej mniejszości łemkowskiej w Polsce

Opracowania powstałe na gruncie polskiej nauki, a traktujące o Łemkach, mają przeważnie charakter etnograficzny, językoznawczy, historyczny bądź socjologiczny. Zróżnicowany punkt widzenia i czas, w którym powstawały, charakteryzujący się różnym podejściem do zagadnień etniczności, a w tym konkretnym przypadku etniczności Łemków, są często powodem niejednoznaczności co do ich pochodzenia i granic terenów przez nich zamieszkiwanych. Nie ułatwiają tego zresztą sami Łemkowie, którzy w różny, odpowiadający ich postrzeganiu siebie sposób podchodzą do tychże zagadnień.

W zależności od przyjętego kontekstu badawczego można uznać Łemków za grupę etnograficzną lub etniczną. W polskim systemie prawno-politycznym zgodnie z definicją zawartą w ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym jest ona traktowana jako grupa etniczna. Za literaturą przedmiotu należy także przyjąć, że jest to grupa pochodzenia Ruskiego zamieszkująca historycznie tereny Łemkowszczyzny¹.

Istnieje co najmniej kilka hipotez na temat etnogenezy Łemków. Dwie spośród nich cieszą się szczególną popularnością. Pierwsza — koncepcja migracyjna — wskazuje na obce terytorialnie pochodzenie tejsze mniejszości. Ta rozpowszechniona wśród polskich badaczy teoria, wedle słów Heleny Duć-Fajfer,

zakłada, że Łemkowie są wynikiem nałożenia się na osadnictwo polskie, istniejące na tych ziemiach w dolinach rzek już od XIII w. [...] wołosko-ruskich fal osadniczych. Były one efektem wędrówek bałkańskich plemion pasterskich, tzw. Wołochów, którzy idąc łukiem Karpat na północ, mieszały się z mieszkającą tam ludnością [...]. Ludność ta osiedlała się w XV i XVI w. i tworzyła wsie na tzw. Prawie wołoskim².

Druga koncepcja, tak zwana autochtoniczna, jest charakterystyczna dla ukraińskich badaczy tego zjawiska. Jak pisze Marek Barwiński, „według tej hipotezy Łemkowie są odwiecznymi mieszkańcami Beskidu Niskiego, a ich przodkami byłoby wschodniosłowiańskie plemię Chorwatów [...], podbite przez Ruś Kijowską”³. Tym samym, naukowcy będący zwolennikami tejsze całkowicie negują fakt kolonizacji wołosko-ruskiej i obecność tych pierwszych na terenie Beskidu.

Bez względu na to, którą z tych dwóch teorii uznamy za słuszną, nie ulega wątpliwości, że Łemkowie przez wieki stanowili najdalej na zachód wysuniętą grupę ludności Ruskiej, aż do drugiej wojny światowej zamieszkującej zwarty obszar ciągnący się wydłużonym klinem po polskiej i słowackiej stronie Karpat. Był to region pod względem etnicznym całkowicie zdominowany przez przedstawicieli tej społeczności⁴. W okresie międzywojennym po polskiej stronie zamieszkiwało sto osiem tysięcy ludzi, wśród których zdecydowanie przeważali Łemkowie⁵. Stan rzeczy zmieniły dopiero trzy akcje przesiedleńcze, które miały miejsce w pierwszej połowie XX wieku. To one też odpowiadają za stan demograficzny współczesnej mniejszości łemkowskiej w Polsce.

Pierwsza z akcji przesiedleńczych, która objęła Łemków, była wynikiem realizacji porozumienia niemiecko-sowieckiego z 16 listopada 1939 roku w sprawie przesiedlenia ludności pochodzenia niemieckiego z terenów zajętych po 17 września 1939 roku przez

¹ Zob. między innymi M. Misiak, *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*, Wrocław 2006.

² H. Duć-Fajfer, *Literatura Łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Kraków 2001, s. 9.

³ M. Barwiński, *Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków na obszarze Łemkowszczyzny — uwarunkowania i konsekwencje*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, nr 2, s. 54.

⁴ M. Barwiński, *Rozmieszczenie i liczebność Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku — uwarunkowania i kontrowersje*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini — historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra et al., Zielona Góra 2009, s. 15.

⁵ M. Soja, *Zmiany zaludnienia Łemkowszczyzny w latach 1869–1998*, [w:] *Człowiek i przestrzeń*, red. B. Kortus, Kraków 2001, s. 82.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich⁶. Na mocy tegoż w przesiedleniu mogły wziąć udział również osoby pochodzenia ukraińskiego, białoruskiego lub łemkowskiego, które wyraziły chęć przeniesienia z Generalnego Gubernatorstwa do ZSRR. Skorzystało z tego około pięć tysięcy mieszkańców Beskidu Niskiego. Część autorów uważa, że tak stosunkowo niewielka liczba chętnych do przesiedlenia na wschód wynikała z ich naturalnych obaw związanych z przeprowadzką, spotęgowanych dodatkowo opowieściami uchodźców z Ukrainy na temat warunków tam panujących⁷.

Dwie kolejne akcje były o wiele większe. Pierwsza z nich była skutkiem porozumień zawartych między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a rządami Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej⁸. Zgodnie z nimi w latach 1944–1946 miały miejsca masowe przesiedlenia ludności ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej oraz litewskiej, a także pokrewnych im grup etnicznych na tereny Ukrainy, Białorusi, Rosji i Litwy. W wyniku tych z założeń dobrowolnych, a w rzeczywistości przymusowych przesiedleń Polskę ostatecznie opuściło około czterystu osiemdziesięciu trzech tysięcy Ukraińców i Rusinów, co stanowiło ponad 90% ogółu ludności niepolskiej wysiedlonej w tym okresie do ZSRR⁹. Wśród nich byli też Łemkowie, których liczbę szacuje się na siedemdziesiąt tysięcy osób, to jest od 60 do 70% stanu populacji łemkowskiej sprzed drugiej wojny światowej¹⁰. Trudno w tym przypadku nie zgodzić się z częścią badaczy, którzy w tak dużym ubytku ludności łemkowskiej dopatrują się przyczyny znaczącej dezintegracji procesu uświadomienia narodowościowego u tej grupy etnicznej, którego nie udało się już odtworzyć¹¹.

Trzecią i ostatnią, która objęła również Łemków, była opisywana już akcja „Wisła”. Głównym jej celem było unieszkodliwienie ukraińskiego nacjonalistycznego podziemia zbrojnego w województwach południowo-wschodnich, poprzez pozbawienie go wsparcia ze strony mieszkańców wsi ukraińskiej¹². Mimo że była ona skierowana przede wszystkim przeciwko ludności ukraińskiej, to w związku z tym, że głównym kryterium zakwalifikowania do przesiedlenia, oprócz miejsca zamieszkania, stanowiła przynależność do religii obrządku wschodniego, dotknęła ona również społeczność łemkowską. Według szacunków spośród wszystkich stu czterdziestu tysięcy przesiedlonych na ziemie zachodnie w ramach akcji „Wisła” ponad trzydzieści tysięcy stanowili Łemkowie¹³.

⁶ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005, s. 540.

⁷ K. Nowakowski, *Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, s. 347.

⁸ A. Wilk, *Przesiedlenia ludności łemkowskiej z powiatu nowosądeckiego do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w latach 1945–1946*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2, s.169.

⁹ M. Barwiński, *Rozmieszczenie i liczebność Łemków...*, s. 17.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A. Wilk, *op. cit.*, s. 194.

¹² A.B. Szcześniak, W.Z. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 431–434.

¹³ R. Drozd, *Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944–1950*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini...*, s. 140.

O ile, w przeciwieństwie do poprzedniej akcji, nie zmniejszyło to populacji tej społeczności w Polsce, o tyle doprowadziło do całkowitego jej rozproszenia na terytorium kraju oraz nieodwracalnie zniszczyło specyficzny charakter narodowościowy, religijny i kulturowy Łemkowszczyzny¹⁴. Natomiast konsekwencją obu jest stan, rozmieszczenie i charakter demograficzny współczesnej mniejszości łemkowskiej w Polsce.

W 2002 roku przeprowadzono pierwszy w III Rzeczypospolitej od 1989 roku Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań. Według danych uzyskanych w ramach tegoż przynależność do narodu łemkowskiego zadeklarowało 5863 osoby, co w owym czasie stanowiło 0,01% wszystkich mieszkańców Polski objętych spisem¹⁵. Spośród nich 2971 osób stanowili mężczyźni, a 2892 kobiety. W grupie tej zdecydowanie przeważali mieszkańcy wsi (3957) nad mieszkańcami miast (1906)¹⁶. Należy przy tym pamiętać, że są to jedynie liczby osób deklarujących taką, a nie inną przynależność narodową. Uwzględniając zapisy ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, które za członków poszczególnych mniejszości uznają jedynie obywateli Polski, za takowych w przypadku mniejszości łemkowskiej należy uznać 5850 objętych spisem w 2002 roku¹⁷.

Niespełna dziesięć lat później, w 2011 roku, przeprowadzono kolejny Narodowy Powszechny Spis Ludności i Mieszkań, z którym wiązano nadzieje na weryfikację wcześniejszych danych i przedstawienie zmian struktury narodowościowej Polski na początku XXI wieku¹⁸. Nadzieje te okazały się niestety płonne ze względu na odmienne metodologie obu spisów. W spisie ludności w 2011 roku po raz pierwszy w historii polskich spisów powszechnych umożliwiono mieszkańcom Polski wyrażenie złożonych tożsamości narodowo-etnicznych poprzez zadanie dwóch pytań o przynależność narodowo-etniczną¹⁹. Pierwsze z nich brzmiało „Jaka jest Pana(i) narodowość?”. Odpowiadając na nie, można było wskazać jedną z czternastu gotowych odpowiedzi — narodowość polską lub inną, spośród trzynastu narodowości wymienionych w ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych lub podać w odpowiedzi otwartej inną niż zamieszczone w kafeterii odpowiedzi²⁰. Drugie było pytanie „Czy odczuwa Pan(i) przynależność także do innego narodu lub wspólnoty etnicznej?”. Twierdząca odpowiedź umożliwiała określenie dodatkowej narodowości²¹. Umieszczenie tego pytania w formularzu spisowym było od-

¹⁴ M. Barwiński, *Rozmieszczenie i liczebność Łemków...*, s. 19.

¹⁵ *Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu*, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/> (dostęp: 6.03.2019).

¹⁶ *Ludność według narodowości, płci oraz miejsca zamieszkania w 2002 roku*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5743/1/1/nsp2002_tab1.xls (dostęp: 6.03.2019).

¹⁷ *Ludność według deklaracji narodowościowej oraz posiadania obywatelstwa polskiego w 2002 roku*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5743/1/1/nsp2002_tab2.xls (dostęp: 6.03.2019).

¹⁸ M. Barwiński, *Struktura narodowościowa Polski...*, s. 220.

¹⁹ *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, oprac. G. Gudaszewski, Warszawa 2015, s. 29.

²⁰ *Ibidem*, s. 22.

²¹ *Ibidem*.

powiedzią na apele środowisk wywodzących się spośród niepolskich narodowości, by osoby o złożonej, podwójnej tożsamości narodowej miały możliwość wyrażenia tego stanu rzeczy²². Liczebność i udział procentowy poszczególnych grup w całości polskiego społeczeństwa określały sumy odpowiedzi na oba pytania bez względu na kolejność składanych deklaracji. I tak, przynależność do narodu łemkowskiego w pierwszym pytaniu zadeklarowało 7086 osób. Jako drugą identyfikację łemkowską wskazało 3445 osób. Łącznie dawało to liczbę 10 531 mieszkańców Polski czujących się Łemkami. Stanowili oni przy tym 0,02% wszystkich objętych spisem²³.

Blisko dwukrotny wzrost liczby osób deklarujących narodowość łemkowską w 2011 roku w stosunku do wyników spisu z 2002 roku, biorąc pod uwagę złożoność zagadnienia tożsamości członków tej społeczności, należy przypisywać możliwości udzielenia „podwójnej” odpowiedzi na pytanie o przynależność do niej. Zresztą zsumowane wyniki odpowiedzi na oba pytania nie odbiegały od ustawowej liczebności mniejszości. Zgodnie z dokumentem określającym sposób obliczania tejże społeczności Łemków w Polsce liczy 9641 polskich obywateli²⁴. Jednak liczba ta wobec dotychczasowych szacunków wciąż wydaje się zaniżona.

Niewątpliwym efektem akcji przesiedleńczych lat czterdziestych XX wieku oprócz stosunkowo małej liczby Łemków mieszkających w Polsce jest również ich duże rozproszenie terytorialne.

Pośród 5863 osób, które w 2002 roku zadeklarowały przynależność do narodu łemkowskiego, aż 52,56% zamieszkiwało tereny województwa dolnośląskiego. Kolejnymi pod tym względem były województwa małopolskie (26,94%) oraz lubuskie (13,37%). Łącznie na terenie tych trzech jednostek administracyjnych mieszkało 5446 Łemków, co stanowiło wtedy blisko 93% całej ich społeczności. Na dalszych miejscach pod względem udziału procentowego w całości populacji tejże mniejszości znalazły się województwa podkarpackie (2,50%), zachodniopomorskie (1,12%), wielkopolskie (0,75%), pomorskie (0,66%), śląskie (0,34%), kujawsko-pomorskie (0,27%), warmińsko-mazurskie (0,22%), opolskie (0,17%), podlaskie (0,11%), łódzkie (0,10%), lubelskie (0,08%) i świętokrzyskie (0,01%).

Blisko dwukrotny wzrost liczby osób deklarujących narodowość łemkowską w roku 2011 nie mógł pozostać bez wpływu na wyniki dotyczące ich rozmieszczenia. Nadal województwem najliczniej zamieszkiwanym przez mniejszość łemkowską z 4736 osobami pozostało dolnośląskie, jednak udział tej społeczności w całości populacji Łemków w Polsce wyniósł już „tylko” 49,13%. Kolejnymi pod tym względem były ponownie województwa małopolskie (22,68%) i lubuskie (14,66%). Znacznie, w niektórych przypadkach nawet kilkakrotnie, wzrosła liczebność Łemków w innych województwach. Jedynym, które odnotowało spadek w stosunku do roku 2002, było województwo łódzkie (0,04%).

²² M. Barwiński, *Struktura narodowościowa Polski...*, s. 222.

²³ *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski — NSP 2011*, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna_jezykowa_i_wyznaniowa_ludnosci_polski_-_nsp_2011.zip (dostęp: 6.03.2019).

²⁴ *Charakterystyka mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/charakterystyka-mniejs/6480,Charakterystyka-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-w-Polsce.html> (dostęp: 6.03.2019).

Tabela 1. Rozmieszczenie terytorialne mniejszości łemkowskiej w Polsce w 2002 roku

Województwo	Liczebność	Udział procentowy
Dolnośląskie	3082	52,56
Kujawsko-pomorskie	16	0,27
Lubelskie	5	0,08
Lubuskie	784	13,37
Łódzkie	6	0,10
Małopolskie	1580	26,94
Mazowieckie	30	0,51
Opolskie	10	0,17
Podkarpackie	147	2,50
Podlaskie	7	0,11
Pomorskie	39	0,66
Śląskie	20	0,34
Świętokrzyskie	1	0,01
Warmińsko-mazurskie	13	0,22
Wielkopolskie	44	0,75
Zachodniopomorskie	66	1,12
Liczebność ogółem	5863	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Mniejszości według województw, powiatów i gmin w 2002 r.*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5743/2/1/nsp2002_tabl3_mn.xls (dostęp: 6.03.2019).

Udział procentowy w całości populacji przedstawiciele tejże mniejszości zamieszkującej poszczególne województwa, z wyłączeniem województw dolnośląskiego, małopolskiego, lubuskiego i łódzkiego, wyniósł w 2011 roku kolejno 2,56% na Pomorzu Zachodnim, 2,54% na Podkarpaciu, 1,98% na Mazowszu, 1,73% w Wielkopolsce, 1,30% na Górnym Śląsku, 1,14% na Pomorzu, 0,99% na Warmii i Mazurach, 0,33% w Kujawsko-Pomorskiem, 0,32% na Podlasiu, 0,30% na Opolszczyźnie, 0,17% na Lubelszczyźnie i 0,12% w Świętokrzyskiem.

Tak duże rozproszenie terytorialne mniejszości Łemkowskiej ma dwie strony. Tą złą jest oczywista trudność podtrzymywania kontaktów między jej członkami. Jednak tą pozytywną jest to, że może przyczynić się ono do zwiększonej mobilizacji, tak jak w przypadku mniejszości ukraińskiej, i zaowocować mnogością mniejszych, oddolnych inicjatyw lokalnych.

Tabela 2. Rozmieszczenie terytorialne mniejszości łemkowskiej w Polsce w 2011 roku

Województwo	Liczebność	Udział procentowy
Dolnośląskie	4736	49,13
Kujawsko-pomorskie	32	0,33
Lubelskie	17	0,17
Lubuskie	1413	14,66
Łódzkie	4	0,04
Małopolskie	2186	22,68
Mazowieckie	191	1,98
Opolskie	29	0,30
Podkarpackie	245	2,54
Podlaskie	31	0,32
Pomorskie	110	1,14
Śląskie	126	1,30
Świętokrzyskie	12	0,12
Warmińsko-mazurskie	95	0,99
Wielkopolskie	167	1,73
Zachodniopomorskie	247	2,56
Liczebność ogółem	9640	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność posługująca się językiem kaszubskim — liczebność (również wg województw)*, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/6999,Mniejszosci-narodowe-i-etniczne-oraz-spolcznosc-poslugujaca-sie-jezykiem-kaszub.html> (dostęp: 6.03.2019).

Złożoność tożsamości etnicznej Łemków

Mniejszość łemkowska w Polsce niewątpliwie nie należy do kategorii społeczności jednolitych, pod żadnym względem. Różny sposób postrzegania siebie i swojej historii wpływa na jej stosunek do innych mniejszości i systemu polityczno-społecznego, w którym przyszło jej istnieć i funkcjonować. Z kolei stosunki te determinują skuteczność osiągniętych przezeń celów, które nie zawsze są zbieżne z celami mniejszości ukraińskiej lub nie mieszczą się w ramach polityki etnicznej państwa polskiego. Dlatego tak ważne wydaje się dobre zrozumienie złożoności zagadnienia tożsamości Łemków.

Na gruncie polskich badań nad etnicznością Łemkowszczyzny powstało przynajmniej kilka typologii modeli autoidentyfikacji Łemków. Przyjmując kryterium ich złożoności, można podzielić je na generalizujące, o uproszczonym charakterze, oraz złożone wyodrębniające więcej niż dwie kategorie przedstawicieli tejże społeczności.

Bardzo dobrym przykładem tych pierwszych będzie propozycja Marka Dziewierskiego, Bogdana Siewierskiego i Bożeny Pactwy sformułowana w ich wspólnej pracy, będącej efektem badań mniejszości łemkowskiej na Ziemiach Zachodnich i Łemkowszczyźnie. Wyróżnili w niej dwie kategorie Łemków: uznających się za Ukraińców oraz nieuznających się za Ukraińców²⁵.

O ile nie można odmówić tej publikacji uchwycenia istoty dylematu tożsamościowego Łemków, o tyle trudno uniknąć wrażenia, że jest to nader duże uproszczenie w stosunku do o wiele bardziej złożonego zagadnienia.

W drugiej grupie typologii znajdzie się bez wątpienia ta autorstwa Ewy Michny. Na podstawie badań na Łemkowszczyźnie Zachodniej wyodrębniła ona aż cztery opcje w zakresie samoświadomości i tożsamości Łemków:

1. Łemko-Ukraińców,
2. Łemko-Polaków,
3. Łemko-Rusinów,
4. Łemko.

Każdą z tych grup charakteryzują zróżnicowane postawy wobec siebie, przynależności do innych wspólnot lub poszczególnych państw narodowych. I tak, Łemko-Ukraińcy to grupa,

która uznaje Łemków za część szerszej wspólnoty Rusińskiej nazywanej obecnie ukraińską. Według nich Łemkowie to grupa regionalna narodu ukraińskiego. Ten typ identyfikacji wiąże się z zainteresowaniem historią własnego, ukraińskiego narodu, dumą z przynależności do niego i zadowolenia z utworzenia niezależnego państwa ukraińskiego. Świadomości bycia Ukraińcem towarzyszy chęć nawiązywania współpracy i ścisłych kontaktów z Ukraińcami zamieszkującymi w państwie ukraińskim²⁶.

Łemko-Polak to typ identyfikacji związany

z silną więzią o motywacji propaństwowej, która wynika z przekonania, że ludzi zamieszkujących jedno państwo łączy wspólny interes. Łemkowie-Polacy uważają się za pełnoprawnych obywateli państwa polskiego. Narastanie więzi typu państwowego łączy się w wypadku osób o tym typie identyfikacji z zacieraniem różnic pomiędzy Łemkami a Polakami, co w konsekwencji prowadzi do asymilacji. Niejednokrotnie związek z grupą łemkowską sprowadzany jest do łemkowskiego pochodzenia²⁷.

Typem identyfikacji, który „wiąże się z przekonaniem, że Łemkowie są pod względem etnogenezy grupą różną od ukraińskiej i wraz z Rusinami zamieszkującymi po północnej stronie Karpat stanowią odrębny naród”²⁸, są Łemko-Rusini. „Podobnie jak przy identyfikacji ukraińskiej występuje tu relatywnie duże zainteresowanie własną przeszłością oraz przekonanie, że grupa łemkowska może stać się narodem (względnie już nim jest), posiada bowiem własny język i tradycyjnie autochtoniczne terytorium — Łemkowszczyznę”²⁹.

Ostatnim, a zarazem najpowszechniejszym sposobem określania własnej tożsamości przez przedstawicieli mniejszości łemkowskiej jest Łemko.

²⁵ Por. M. Dziewierski, B. Siewierski, B. Pactwa, *Dylematy tożsamości*, Katowice 1992.

²⁶ E. Michna, *Tożsamość Łemków u progu XXI wieku. Ciągłość i zmiana*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 2011, nr 4, s. 191.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, s. 192.

Towarzyszy mu charakterystyczny dla świadomości etnicznej podział świata na *swoich i obcych*. Dla osób określających się w ten sposób realną więzią jest więź ze społecznością rodzinną, miejscową. *Łemków* cechuje silne przywiązanie do wsi, jej mieszkańców, rozwijającej się tam kultury, której rdzeniem jest religia, a dla określenia własnej tożsamości używają oni często dawnej nazwy etnicznej *Rusini*. W wypadku osób o takim typie samoidentyfikacji użycie go jest typowym wyborem nazwy, z którym nie wiąże się bogatsza treść znaczeniowa. Przynależność narodowa nie jest przez *Łemków* spontanicznie artykułowana. Interesujące jest to, że prawie wszyscy rozmówcy o tym typie świadomości określali swoją tożsamość poprzez negowanie przynależności do narodu ukraińskiego³⁰.

Jednym z czynników mających bardzo duży wpływ na złożoną tożsamość *Łemków* w Polsce jest ich przynależność do określonego wyznania. Warto w tym względzie zwrócić uwagę na dane Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku dotyczące identyfikacji narodowo-etnicznej oraz przynależności wyznaniowej.

Tabela 3. Struktura wyznaniowa osób deklarujących narodowość łemkowską w 2011 roku

Przynależność wyznaniowa	Liczebność	Udział procentowy
Kościół Prawosławny	3824	36,31
Kościół Katolicki (obrzędki bizantyjsko-ukraiński)	3815	36,23
Kościół Katolicki (obrzędki łaciński)	1671	15,87
Nienależący do żadnego wyznania	150	1,42
Odmawiający odpowiedzi na pytanie o wyznanie	882	8,37
Nie ustalono	32	0,30
Liczebność ogółem	10531	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski — NSP 2011*, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna_jezykowa_i_wyznaniowa_ludnosci_polski_-_nsp_2011.zip (dostęp: 6.03.2019).

Spśród osób deklarujących narodowość łemkowską blisko 90% deklarowało również przynależność do jednego z trzech wyznań chrześcijańskich — Kościoła Prawosławnego (36,31%), Kościoła Katolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (36,23%) lub Kościoła Katolickiego obrządku łacińskiego (15,87%). Wyniki te pokazują wyraźną przewagę na korzyść Kościołów obrządków wschodnich. To oraz względna równowaga między wyznawcami prawosławia i grekokatolicyzmu wydaje się tylko potwierdzać podział na dwie najbardziej skonsolidowane grupy w tej społeczności — *Łemko-Ukraińców* i *Łemko-Rusinów*³¹. Ich silne przywiązanie do reprezentowanych wartości oraz wzajemny antagonizm leżą u podstaw dwutorowej działalności organizacyjnej i społecznej mniejszości łemkowskiej w Polsce.

³⁰ E. Michna, *Tożsamość Łemków...*, s. 192.

³¹ Zob. E. Michna, *Autoidentyfikacja narodowa a preferencje wyznaniowe liderów organizacji łemkowskich na podstawie badań na Łemkowszczyźnie Zachodniej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 3, s. 133–141.

Działalność organizacyjna i społeczna Łemków

Polska Rzeczpospolita Ludowa w swojej polityce narodowościowej dążyła do całkowitego ujednolicenia etnicznego swojego społeczeństwa i asymilacji wszystkich mniejszości narodowych zamieszkujących jej terytorium. Wykorzystywała w tym celu różne narzędzia, z odmową uznania danej społeczności za odrębną grupę włącznie. Taki los spotkał też Łemków. O ile istnienie narodu ukraińskiego trudno było zanegować, o tyle polityka państwa w stosunku do mniejszości łemkowskiej polegała na traktowaniu jej jako części tego pierwszego. Nie mieli oni prawa do posiadania własnej organizacji, a działalność mogli prowadzić jedynie w ramach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. W roku 1989 wraz zapoczątkowanymi w tym czasie przeobrażeniami zmianie uległa również sytuacja Łemków. Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku mogli sami decydować o swojej przynależności narodowo-etnicznej oraz związanej z nią przynależności organizacyjnej. Wtedy też ukształtował się istniejący do dziś wśród organizacji mniejszości łemkowskich podział na dwa, w istocie rzeczy antagonistyczne w stosunku do siebie, nurty — Łemko-Rusiński i Łemko-Ukraiński. W ramach tychże działają dwie główne organizacje łemkowskie w Polsce — zarejestrowane 7 kwietnia 1989 roku Stowarzyszenie Łemków grupujące osoby uznające Łemków za odrębny naród oraz powstałe 30 grudnia 1989 roku zarejestrowane 30 marca roku następnego Zjednoczenie Łemków o orientacji proukraińskiej, będące członkiem wspierającym Związku Ukraińców w Polsce³².

Powstałe jako pierwsza powojenna organizacja łemkowska w Polsce Stowarzyszenie Łemków reprezentuje nurt Łemko-Rusiński odcinający się od tradycji i tożsamości ukraińskiej. Głównymi stawianymi sobie celami uczyniło ono:

1. integrację ludności łemkowskiej bez względu na poglądy i przekonania religijne,
2. ratowanie, pielęgnowanie, rozwój i upowszechnianie kultury duchowej i materialnej Łemków,
3. nauczanie języka łemkowskiego,
4. popularyzację historii Lemkowszczyzny, a także wiedzy o życiu i działalności Łemków poza granicami Polski,
5. propagowanie przyjaźni łemkowsko-polskiej oraz współpraca z podobnymi towarzystwami mniejszości narodowych w Polsce³³.

Cele te realizuje między innymi poprzez organizację cyklicznych imprez kulturalnych, takich jak „Łemkowska Watra na Obczyźnie” w Michałowie, „Biennale Kultury Łemkowskiej” w Krynicy, „Łemkowska Jesień Twórcza” w Krynicy i Gorlicach, „Chwile z Kulturą Łemkowską” w Lisie, „Spotkanie Trzech Pokoleń” w Przemkowie oraz „Dzień z Kulturą Łemkowską” w Gorzowie Wielkopolskim³⁴. Ponadto patronuje Łem-

³² H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000, s. 68.

³³ Stowarzyszenie Łemków, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/stowarzyszenie-lemkow> (dostęp: 6.03.2019).

³⁴ Imprezy cykliczne, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/stowarzyszenie-lemkow/imprezy-cykliczne/> (dostęp: 6.03.2019).

kowskiemu Zespołowi Pieśni i Tańca „Kyczera”³⁵ oraz Zespołowi Pieśni i Tańca „Łastiwoczka” z Przemkowa³⁶.

Siedziba Stowarzyszenia znajduje się w Legnicy, a jego główne struktury rozlokowane są na terenie województwa najliczniej zamieszkiwanego spośród wszystkich przez mniejszość łemkowską — dolnośląskiego. Jego pracami kieruje trzynastoosobowy Zarząd Główny³⁷. Organem prasowym Zarządu jest dwumiesięcznik „Besida”. Czasopismo przedstawia kulturę łemkowską w kontekście rusińskiego kręgu kulturowego. Zdecydowana większość artykułów publikowana jest w języku łemkowskim, lecz zdarzają się też teksty w innych językach. Na jego łamach można przeczytać informacje z życia łemkowskiego kręgu kulturowego, teksty z różnych, przede wszystkim polskich pism i gazet, dotyczące spraw łemkowsko-rusińskich, relacje z działalności bliskich kulturowo stowarzyszeń i organizacji, eseje historyczne i kulturoznawcze o tematyce rusińskiej i łemkowskiej, a także teksty dotyczące wewnętrznych spraw Stowarzyszenia Łemków, relacje z działalności poszczególnych kół, relacje z imprez, kongresów, dyskusje, plany, ogłoszenia³⁸.

W ramach propagowania swojej łemko-rusińskiej tożsamości Stowarzyszenie było jednym z inicjatorów zwołania I Światowego Kongresu Rusinów w 1991 roku. Od tego czasu Kongres odbywa się co dwa lata, a jego ostatnia, XIV odsłona miała miejsce w Osijeku w 2017 roku³⁹.

Stowarzyszenie może się poszczycić dwoma dużymi sukcesami w swojej długoletniej działalności. Pierwszym z nich jest uwzględnienie Łemków jako odrębnej mniejszości etnicznej w zapisach ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z roku 2005. W sensie prawnym było to oficjalne potwierdzenie odrębności tej społeczności od Ukraińców, które stwarzało wiele nowych dla niej możliwości — od pozyskiwania środków publicznych na swoją aktywność do chociażby uczestnictwa jej reprezentantów w pracach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych.

Drugim niewątpliwym sukcesem Stowarzyszenia było odzyskanie przezeń w 2009 roku budynku Ruskiej Bursy w Gorlicach. Powstał on na początku XX wieku i należał do łemkowskiej organizacji „Ruska Bursa”, a po drugiej wojnie światowej został przejęty przez Skarb Państwa. Od początku lat dziewięćdziesiątych trwały starania zmierzające do jego odzyskania. W tym celu reaktywowano w 1991 roku „Ruską Bursę”, która po przekazaniu nieruchomości na powrót mniejszości łemkowskiej prowadzi weń swoją działalność⁴⁰.

Reprezentantem przeciwnej, łemko-ukraińskiej opcji jest druga organizacja łemkowska — Zjednoczenie Łemków. Powstała ona na przełomie lat 1989–1990 w Gorlicach

³⁵ Zob. łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, <http://www.kyczera.eu/> (dostęp: 6.03.2019).

³⁶ Zob. Zespół Pieśni i Tańca „Łastiwoczka” z Przemkowa, <http://lastiwoczka.pl/> (dostęp: 6.03.2019).

³⁷ Władze SL, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/stowarzyszenie-lemkow/wladze-sl/> (dostęp: 6.03.2019).

³⁸ Por. Besida, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/besida/> (dostęp: 6.03.2019).

³⁹ Zob. W chorwackim Osijeku rozpoczął się Światowy Kongres Rusinów, <http://www.lem.fm/w-chorwackim-osijeku-rozpoczal-sie-swiatowy-kongres-rusinow/> (dostęp: 6.03.2019).

⁴⁰ Zob. Ruska Bursa, <http://www.lem.fm/ruska-bursa-4/> (dostęp: 6.03.2019).

jako zrzeszająca tę część społeczności łemkowskiej, która utożsamia się z narodem ukraińskim, podkreślając jednocześnie swoją odrębność regionalną. Zgodnie ze statutem Zjednoczenia celem jego działania jest pobudzanie, pielęgnowanie i rozszerzanie działalności kulturalno-oświatowej w regionie łemkowskim i innych skupiskach społeczności łemkowskiej, a w szczególności:

1. otaczanie troską zabytków łemkowskiej kultury w Polsce, uwzględniając architekturę, malarstwo, muzykę, twórczość ludową i folklor, a w szczególności artystyczne zespoły amatorskie i regionalne,
2. Muzeum Kultury Łemkowskiej, zorganizowane w kompleksie terenów przeznaczonych dla „Watry” lub w innych miejscowościach i w różnych formach,
3. wpływanie na rozwój nauki i oświaty w społeczności łemkowskiej,
4. popularyzowanie amatorskiego ruchu artystycznego jako szerokiej działalności kulturalno-oświatowej,
5. inspirowanie badań naukowych w zakresie łemkoznawstwa,
6. coroczne organizowanie „Łemkowskiej Watry” — święta Kultury Łemkowskiej,
7. reprezentowanie i ochrona interesów ukraińskiej etnograficznej grupy Łemków, przy poszanowaniu ustawodawstwa RP,
8. rozwijanie współpracy i dobrosąsiedzkich stosunków między narodami w naszym regionie,
9. uczestnictwo w działalności społeczno-obywatelskiej i w życiu publicznym,
10. szerzenie sportu powszechnego⁴¹.

W ramach tychże organizowane są cykliczne imprezy kulturalne, jak choćby Święto Kultury Łemkowskiej „Łemkowska Watra” w Zdyni⁴² czy „Łemkowski Kermesz” w Olchowcu⁴³. Ponadto wydaje kwartalnik „Watra”⁴⁴.

W związku z oficjalnym statusem Zjednoczenia jako organizacji wspierającej Związek Ukraińców w Polsce niejednokrotnie w oddziałach terenowych tej organizacji działają te same osoby co w ZUwP, a siedziby obu organizacji mieszczą się w tym samych pomieszczeniach. Nie zmienia to jednak faktu, że Zjednoczenie Łemków jest obecnie najliczniejszą organizacją łemkowską z najbardziej rozbudowanymi strukturami terenowymi, aktywną zwłaszcza na Łemkowszczyźnie⁴⁵.

Podsumowanie

Sytuacja mniejszości łemkowskiej w Polsce jest złożona i trudno ją zrozumieć, nie znając jej wewnętrznych uwarunkowań. Istnienie dwóch antagonistycznie do siebie nastawionych opcji w ramach jednej społeczności determinuje jej stosunki z otoczeniem. Nie

⁴¹ Statut ZŁ, <http://www.lemkounion.pl/dokumenty%20organizacji/statut.pdf> (dostęp: 6.03.2019).

⁴² Zob. Łemkowska Watra, <http://watrazardynia.pl/pl/> (dostęp: 6.03.2019).

⁴³ Zob. Łemkowskie Kermesze, <http://www.lemko.pl/kermesz/> (dostęp: 6.03.2019).

⁴⁴ Zob. Kwartalnik „Watra”, http://www.lemkounion.pl/watra_kwartalnik_archiwum.html (dostęp: 6.03.2019).

⁴⁵ M. Barwiński, *Ukraińskie i łemkowskie...*, s. 131.

pozostaje to bez wpływu na powiązaną z nią mniejszość ukraińską. O ile wspólnie podejmowane przez organizacje łemkowskie i ukraińskie działania między innymi zmierzające do naprawienia krzywd moralnych i materialnych wynikających z akcji „Wisła” muszą spotkać się z pozytywną oceną, o tyle ich skuteczność pozostawia nadal wiele do życzenia. Nieumiejętność wypracowania jednego stanowiska wobec większości tematów, tak widoczna chociażby podczas prac Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych od jej pierwszego posiedzenia⁴⁶, musi przekładać się na obniżenie efektywności reprezentantów społeczności Ukraińców i Łemków. Działania podejmowane przez liderów tych drugich prowadzą do dezintegracji całego środowiska, a co się z tym wiąże, obniżają jego wartość jako wiarygodnego partnera. To z kolei nie może pozostać bez wpływu na skuteczność rzecznictwa i artykulacji interesów tych grup. Jedynym pozytywnym aspektem tej swego rodzaju „wewnętrznej konkurencji” jest wzmożona aktywność kulturalna i wydawnicza obu stronnictw, która prowadzi do podniesienia świadomości zarówno wśród Łemków, jak i reszty społeczeństwa.

Bibliografia

- Barwiński M., *Rozmieszczenie i liczebność Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku — uwarunkowania i kontrowersje*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini — historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Smigiel, Zielona Góra 2009.
- Barwiński M., *Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków na obszarze Łemkowszczyzny — uwarunkowania i konsekwencje*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, nr 2.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.
- Drozd R., *Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944–1950*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini — historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starczyński, Zielona Góra 2007.
- Duć-Fajfer H., *Literatura Łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Kraków 2001.
- Dziewierski M., Siewierski B., Pactwa B., *Dylematy tożsamości*, Katowice 1992.
- Grünberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005.
- LEM.fm, <http://www.lem.fm/> (dostęp: 6.03.2019).
- Ludność według deklaracji narodowościowej oraz posiadania obywatelstwa polskiego w 2002 roku*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5743/1/1/nsp2002_tabl2.xls (dostęp: 6.03.2019).
- Ludność według narodowości, płci oraz miejsca zamieszkania w 2002 roku*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5743/1/1/nsp2002_tabl1.xls (dostęp: 6.03.2019).
- Łemkowska Watra, <http://watrazardynia.pl/pl/> (dostęp: 6.03.2019).
- Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, <http://www.kyczera.eu/> (dostęp: 6.03.2019).
- Łemkowskie Archiwum Prasowe Lemko.pl, <http://www.lemko.pl/> (dostęp: 6.03.2019).
- Michna E., *Autoidentyfikacja narodowa a preferencje wyznaniowe liderów organizacji łemkowskich na podstawie badań na Łemkowszczyźnie Zachodniej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 3.
- Michna E., *Tożsamość Łemków u progu XXI wieku. Ciągłość i zmiana*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 2011, nr 4.
- Misiak M., *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*, Wrocław 2006.

⁴⁶ Zob. Protokół z I posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Warszawa, 21 września 2005 roku.

- Mniejszości Narodowe i Etniczne. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/> (dostęp: 6.03.2019).
- Nowakowski K., *Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992.
- Protokół z I posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Warszawa 21 września 2005 roku.
- Soja M., *Zmiany zaludnienia Łemkowszczyzny w latach 1869–1998*, [w:] *Człowiek i przestrzeń*, red. B. Kortus, Kraków 2001.
- Stowarzyszenie Łemków, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/> (dostęp: 6.03.2019).
- Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, oprac. G. Gudaszewski, Warszawa 2015.
- Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski — NSP 2011*, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna_jezykowa_i_wyznaniowa_ludnosci_polski_-_nsp_2011.zip (dostęp: 6.03.2019).
- Szcześniak A.B., Szota W.Z., *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.
- Wilk A., *Przesiedlenia ludności łemkowskiej z powiatu nowosądeckiego do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w latach 1945–1946*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2.
- Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu*, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechno/narodowe-spisy-powszechno/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/> (dostęp: 6.03.2019).
- Zespół Pieśni i Tańca „Łastiwoczka” z Przemkowa, <http://lastiwoczka.pl/> (dostęp: 6.03.2019).
- Zjednoczenie Łemków, <http://www.lemkounion.pl/index.html/> (dostęp: 6.03.2019).

Identity of the Lemkos as a factor influencing the effectiveness of advocacy and articulation of the interests of the Ukrainian minority in Poland

Keywords: Lemkos, national and ethnic minorities, ethnic policy

Summary

The article is a part of studies on issues of Polish ethnic policy. Its main aim is to present to the reader the complexity of Lemko identity and show its influence on the effectiveness of advocacy and articulation of the interests of the Ukrainian minority in Poland. It consists of three parts. The first is dedicated to the Lemko minority in Poland with its origins and demographic structure. The second it specifies the complexity of their identity, whereas the third part presents their organizational activity.